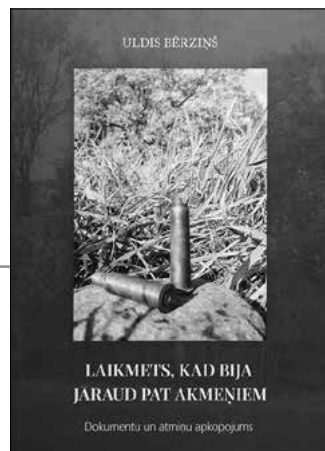

Divi “Baigie gadi”

Recenzija par grāmatu: Uldis Bērziņš. Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem: dokumentu un atmiņu apkopojums. Limbaži 2021. 338 lpp. ISBN 978-9934-596-16-2

Jānis Tomaševskis

2021. gada pavasarī klajā laista Limbažu novadpētnieka Ulda Bērziņa grāmata “Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem”, kurā autors apkopojis paša un laikabiedru savāktās atmiņu liecības, dokumentus un citus materiālus par Limbažu pilsētas un tuvākās apkārtnes notikumiem Otrā pasaules kara gados. Autors, dzīvodams Limbažos, jau padomju gados ieinteresējies par notikumiem kara laikā, bet tikai pēc neatkarības atgūšanas sācis tos pierakstīt. Šajā laikā tapuši vairāki desmiti interviju ar limbažniekiem un citiem novadniekiem – dramatisko notikumu lieciniekiem un/vai līdzdalībniekiem. Par spīti tam, ka daļa apkopojumā ievietoto materiālu jau iepriekš publicēti laikrakstos vai grāmatās, tajā netrūkst oriģinālu pirmpublicējumu, kuri nereti papildināti ar autora komentāriem.

Grāmata sadalīta divās apjomīgās nodaļās, tās sastāv no vairākiem desmitiem mazu apakšnodaļu, kuras veltītas vienam vai vairākiem atmiņu un/vai dokumentu fragmentiem, kas vairāk vai mazāk hronoloģiski iepazīstina lasītāju ar dažādiem tēmas aspektiem. Pirmajā nodaļā īsumā apskatītas padomju okupācijas režīma represijas, ko autors pamatoti dēvējis par salīdzinoši nelielām (1941. gada 14. jūnijā deportēta tikai pilsētas Aizsargu nodaļas priekšnieka Jāņa Zeidmaņa ģimene piecu locekļu sastāvā, kā arī seši 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri¹). Autors akcentē, ka šāds nosacīti mazs deportēto skaits bijis, pateicoties pilsētas izpildkomitejas rakstvedim Voldemāram Dambitim, kurš esot novilcinājis un nesastādījis deportējamo pilsētas iedzīvotāju sarakstu.² To gan nevar teikt par citām Latvijas apdzīvotām vietām, kur represijas (aresti, deportācijas u. c.) sasniedza ievērojamus apjomus.

Tomēr nodaļas (un būtībā – visas grāmatas) galveno idejisko un saturisko slodzi veido notikumi Limbažos Vācijas un PSRS kara pirmajos

mēnešos 1941. gada otrajā pusē. Dažu mēnešu laikā pilsēta piedzīvoja dramatiskas pārmaiņas, vienai okupācijas varai nomaiņot otru un aktīvākajai iedzīvotāju daļai piedaloties režīmu stutēšanā vai graušanā. 4.–5. jūlijā pilsētā norisinājās viena no lielākajām un spilgtākajām nacionālo partizānu kaujām, kas iezīmēja robežšķirtni starp padomju un vācu okupācijas režīmu. Autors apkopojis lielu daļu šai kaujai veltīto avotu un populārzinātniskas publikācijas okupāciju gados, kā arī mūsdienās iznākušās publikācijas, katru kritiski izvērtējot. Jāsaka gan, ka grāmata, kaut uzrakstīta plūstošā un diezgan viegli uztveramā valodā, tomēr vairāk domāta lasītājam ar priekšzināšanām, jo par vairākiem apskatītajiem notikumiem un pieminētajām personām nav sniegts pietiekams kontekstuāls skaidrojums, – tas daļai lasītāju varētu apgrūtināt tajā sniegto atziņu uztveri.

Grāmata sniedz palīdzīgu roku Latvijas holokausta un lokālās vēstures pētniekiem, jo piedāvā līdz šim neatklātus avotus, kuros smelties jaunus faktus. Tādējādi tā atvieglo darbu Latvijas akadēmiskajiem vēsturniekiem, ar kuru pūliņiem ir par maz, lai spētu empīriski izpētīt atsevišķu apdzīvotu vietu vēsturi un pierakstīt iedzīvotāju atmiņas. Grāmatas autors ir centies ne vien atklāt jaunus faktus, bet iespēju robežās arī norādīt uz kļūdām un neprecizitātēm, kas apzināti vai neapzināti ieviestas līdzšinējās avotu publikācijās un vēsturnieku pētījumos.

Piemēram, apskatā par Limbažu kaujas atspoguļojumu padomju laika presē grāmatas autors skrupulozi uzskaitījis laikrakstos atrodamās kļūdas un neprecizitātes. Tomēr šādas kļūdas autors nav saskatījis aprakstos par 1941. gada vasarā pilsētā īstenoto izrēķināšanos ar padomju aktivistiem un ebrejiem. U. Bērziņš norāda, ka, “*salīdzinot tā laika [t. i., padomju] publikācijas ar laikabiedru atmiņām un citviet gūto informāciju, redzu, ka tajās ir pilnīga patiesība. Ir gan viena manāma nianse šajos aprakstos. Kas autoriem*

nebija vēlams, palika, kā saka, aiz borta. Vēlamais tika izcelts pat ar lielākiem burtiem, bet tie nebija meli”. Šo pašu domu autors turpina arī, apskatot pamfleta stilā rakstītās grāmatas par latviešu trimdiniekiem, kuri, iespējams, Otrā pasaules kara gados Latvijā bija pastrādājuši noziegumus, – šīs grāmatas iznāca 20. gadsimta 60. gados Latvijas PSR Kultūras sakaru komitejas paspārnē. Piemēram, darbu “*Cilvēki bez sirdsapziņas*”³ “*bija paredzēts izplatīt arī latviešu diasporai ārzemēs. Tādēļ tajā nedrīkstēja būt nekādu izdomājumu un nepatiesu faktu, jo ārpus Latvijas bija daudz šo notikumu aculiecinieku. Visam bija jābūt patiesam, korektam un precīzam. Autori to bija panākuši. Varu piebilst, ka nevēlamais dažviet gan netika pieminēts*”.⁴ Mūsdienu autoru darbos šie padomju gados tapušie pamfleti tiek vērtēti kritiski,⁵ un bez salīdzinošas analīzes tie būtu jāizmanto ļoti piesardzīgi.

Iespējams, šāda visai nekritiska attieksme autoram veidojusies tādēļ, ka darbā plaši izmantoti arī pēc kara LPSR Valsts drošības ministrijas (no 1954. gada – Valsts drošības komitejas) pratināto 1941. gada notikumu dalībnieku un aculiecinieku krimināllietu materiāli. Pieļaujams, ka autora neakadēmiskā pieeja šādu un līdzīgu avotu izmantošanā viņam nav ļāvusi apzināties, ka ne visu tajos pausto var pilnvērtīgi izmantot. Līdz ar to šāda visai nekritiska attieksme pret daļu no padomju gados tapušiem darbiem liek apšaubīt autora analīzi un zināmā mērā met ēnu uz darbu kopumā.

Neskatoties uz šīm diskutablajām nostādnēm, U. Bērziņš ir veicis patiešām ievērojamu “avotu radišanas” darbu, intervējot vairākus desmitus notikumu aculiecinieku un dalībnieku. Skaudrais stāsts par pilsētas vietējo iedzīvotāju līdzdalību un iniciatīvu savu līdzpilsoņu slepkavošanā ir papildināts ar jauniem faktiem un atziņām. Proti, ir noskaidrots ne tikai aptuvenais Limbažos un pilsētas apkārtnē noslepkavoto ebreju (159)

un citu tautību iedzīvotāju (272) skaits, bet arī apzinātas 16 vietas pilsētā un tās tuvākajā apkārtnē, kurās notika vietējo iedzīvotāju slepkavošana. Autors izvirza hipotēzi, ka Limbaži varētu būt viena no retajām vietām Latvijā (kā otra pieminēta Rauna), kur ar vietējo iedzīvotāju tiešu līdzdalību norisinājušās tik vērienīgas un nežēlīgas slepkavības.⁶

Vēl viena atziņa, kas nāk prātā, lasot par notikumiem Limbažos, ir tā, cik 1941. gada vasaras notikumos liela nozīme bija nejaušībai un apstākļu sakritībai. Cik tiesiskā ziņā neaizsargāts bija cilvēks, kuram lemts dzīvot tādā mazpilsētā kā Limbaži. Šeit ir domāti ne tikai vietējie ebreji un padomju varasvīri un aktīvisti, kuri vācu propagandā iemiesoja “židisko boļševismu” (kas bija paredzēti iznīcināšanai), bet faktiski jebkurš vietējais iedzīvotājs, kurš kaut kādu iemeslu dēļ bija nonācis vietējās paš aizsardzības komandantūras locekļu melnajā sarakstā. Grāmatā ievietotas vairākas liecības, kurās aprakstīts pilsētas ģimnāzijas mūzikas skolotāja Viktora Baldiņa traģiskais liktenis, kuram nācās saskarties ar paš aizsardzības komandantūras ietekmīgākā locekļa mācītāja Eduarda Mača personīgo atriebību.⁷ Savukārt grāmatas autora tēvs Kārlis Bērziņš padomju laikā bija iestājies Strādnieku gvardē, lai varētu saglabāt darbu bankā un uzturēt ģimeni. Pēc Limbažu atbrīvošanas slēpies, bet 1941. gada septembrī aizturēts kā kādreizējais padomju varas atbalstītājs. Tikai iestāšanās Kārtības dienestā viņu paglāba no V. Baldiņa un citu limbažnieku likteņa.⁸

Lasot šīs skaudrās liecības, neviļus rodas jautājumi – kādēļ vietējie iedzīvotāji bija gatavi noticēt vācu propagandai un aktīvi iesaistīties savu līdzcilvēku slepkavošanā? Vai tiešām dominēja mantkārība un alkoholisms (kā tas parādās daudzās liecībās), vai tomēr bija citi faktori? Kādēļ vietējie limbažnieki bija gatavi ar ieročiem vērsties pret tiem, kuriem līdz tam bija mierīgi

dzīvojuši līdzās? Kādēļ viņi bija gatavi sekot pirms tam administratīvo varu nepārstāvošam luterāņu mācītājam? Autora ieskatā “*Nelieši, kas pastrādāja šos drausmīgos noziegumus, bija maza saujiņa. Galvenokārt alkoholismā iestīgušie indivīdi. Pilsētas līdzcilvēki šos slaktiņus ļoti nosodīja. Gandrīz bez izņēmuma*”, vienlaikus piebilstot, ka mūsdienās “*dažkārt nav izprotama pārlietu kvēlā ebreju šāvēju meklētāju maniere pasludināt veselas tautas par slepkavniekiem, neatkarīgi, ka slepkavības veica saujiņa deklasētie margināli, kas nav nekas cits kā centieni ar netaisnību likvidēt netaisnību*”.⁹

Grāmatā galvenā negatīvā varoņa lomu ieņēmis mācītājs Edmunds Mačs, kurš saskaņā ar grāmatas autora pētījumu ir uzskatāms par vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa darbā minēto vācu drošības dienesta (SD) aģentu ar segvārdu “Kārklīšs”.¹⁰ E. Mačs, vadot paš aizsardzības komandantūru no tās izveidošanas 1941. gada 5. jūlijā līdz pat rudenim, ar “lauka karatiesas” lēmumiem veicinājis daudzu nevainīgu pilsētnieku bojāeju. Pēc daudzām liecībām, E. Mačs bijis galvenais vietējā holokausta “arhitekts”, kura varu neviens nemēģināja apšaubīt. Komandantūras locekļus viņš bagātīgi atalgojis ar naudu un alkoholu, kas īpaši daudz patērēts pēc kārtējās slepkavību sērijas, kas pastrādāta pilsētas pievārtē esošajos mežos un citās vietās. Mācītājs 1944. gadā devies bēgļu gaitās uz Vāciju, no kurienes 1949. gadā emigrējis uz ASV, bet nav nonācis tiesas instanču redzeslokā, kaut viņa vārds figurēja Latvijas PSR laikā arestēto limbažnieku krimināllietās.¹¹

Var bez šaubīšanās pievienoties autora secinājumam, ka Latvijā būtu jārunā par diviem “Baigajiem gadiem”. Šis vārdu salikums, kas, pateicoties vācu propagandas pūliņiem, joprojām ir spilgti nostiprinājies tautas vēsturiskajā apziņā attiecībā uz padomju okupācijas gadu, patiesībā būtu jālieto daudzskaitli un jāattiecinā arī uz 1941. gada nacistu valdīšanas laiku Latvijā.

Grāmatas otrā daļa veltīta notikumiem Limbažos un limbažnieku piedzīvotajam Otrā pasaules kara turpinājumā. Jādomā, ka galvenais smagumpunkts nodaļā varētu būt padomju varas atgriešanās pilsētā 1944. gada septembrī un ar to saistītie notikumi (vācu varas aiziešana un padomju varas atgriešanās, pilsētas bombardēšana, nodarītie postījumi). Tomēr sadrumstalotā nodaļas struktūra aprūtinā tās kompleksu uztveri.

Nobeigumā jāteic, ka grāmata ir vērtīgs avotu krājums, kas gan papildina, gan konfrontē līdzšinējos pētījumos izmantotos avotus un gūtās atziņas. Ir atklāti jauni un būtiski fakti, kuri būs noderīgi Latvijas Otrā pasaules kara un holokausta vēstures pētniekiem. Vienlaikus tie no jauna uzdod jautājumus par Latvijas iedzīvotāju izvēlēm, pretošanos un kolaborāciju ar okupācijas režīmiem, uz kuriem atbildes vēl jāturpina meklēt.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Virtuālā izstāde “1941. gada 14. jūnijs Latvijas apriņķos”. Limbažu sadaļa. Pieejams: <http://www.archiv.org.lv/LVA/dep1941/meklesana41p.php?rinda=0> (skatīts 14.10.2021.).
- ² ULDIS BĒRZIŅŠ. Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem: dokumentu un atmiņu apkopojums. Limbaži 2021, 27. lpp
- ³ Cilvēki bez sirdsapziņas. Rīga 1961, 62 lpp.
- ⁴ BĒRZIŅŠ, Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem, 157. lpp.
- ⁵ HEINRIHS STRODS. Salaspils koncentrācijas nometne (1941. gada oktobris – 1944. gada septembris). In: HEINRIHS STRODS. Komunistu un nacistu jūgā. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata, 2000. Rīga 2001, 102. lpp.
- ⁶ BĒRZIŅŠ, Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem, 167.–169. lpp.
- ⁷ Ibidem, 108.–117. lpp.
- ⁸ Ibidem, 134.–139. lpp.
- ⁹ Ibidem, 167. lpp.
- ¹⁰ ANDRIEVS EZERGAILIS. Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. Rīga 1999, 270. lpp.; BĒRZIŅŠ, Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem, 24.–25. lpp.
- ¹¹ BĒRZIŅŠ, Laikmets, kad bija jāraud pat akmeņiem, 87.–93., 299.–301. lpp.